

“IZGUBA SKRITOSTI Z NADZOROVANJEM”: BENTHAM IN NOVE TEHNOLOGIJE NADZOROVANJA

Povzetek: Članek pokaže na Benthamove ideje nadzorovanja vladajočih in vladanih in obravnava nove tehnologije (nadzorovanja), ki jih vladajoči uporabljajo za nadzorovanje vladanih. Medtem ko je Bentham v tisku videl možnost razkrivanja vladajočih, razvoj množičnih medijev, informacijske in komunikacijske tehnologije ni potekal v smeri razkrivanja vladajočih, ampak vladanih. Danes odprtost institucij javnosti ni zagotovilo za odgovorno delovanje vladajočih, kot je menil Bentham; njihovo delovanje je ostalo skrito. Namreč, nove tehnologije so omogočile predvsem razkrivanje posameznika oblasti in doseganje njegovega odgovornega delovanja: ne le v institucijah, ampak na vseh področjih njegovega vsakdanjega življenja mora posameznik delovati skladno z zahtevami oblasti.

Ključni pojmi: nadzorovanje, Panoptikon, oblast, množični mediji, informacijska in komunikacijska tehnologija

Zahteve po suverenosti ljudstva, po večjem vplivu javnega mnenja na politično življenje, so bile vse od 17. stoletja naprej s teoretiki družbene pogodbe, kot so bili Hobbes, Locke, Rousseau, usmerjene proti skrivni politiki absolutistične monarhije. V znanem odlomku iz dela “Oko oblasti” (1977) se je Michel Foucault spraševal: “Za kaj je v resnici šlo pri rousseaujevskih sanjah, ki so vodile naprej toliko revolucionarjev? Za nič drugega kot za sanje o transparentni družbi”, je dejal, “v kateri bi bil vsak njen del prosojen in razviden; za sanje o tem, kako ne bo več območij teme, območij, ki so nastala zaradi privilegijev kraljevske oblasti ...” (Foucault, 1977/1991: 45). Praksi oblasti, ki je temeljila na skritosti, je bilo protipostavljeno načelo publicitete.

Z rojstvom moderne ustavne države so skritost oblasti zamenjale številne institucije, ki so postale bolj odprte in odgovorne javnosti, vendar ji je oblast ostala skrita. Medtem ko je angleški filozof, utilitarist Jeremy Bentham v tisku kot osrednjem sredstvu publicitete videl možnost razkrivanja vladajočih in vladanih, je mogoče razvoj novih tehnologij (nadzorovanja), množičnih medijev, informacijske in komunikacijske tehnologije, videti predvsem v razkrivanju vladanih in skrivanju vladajočih. Članek najprej predstavi Benthamove ideje nadzorovanja vladajočih in

* Mag. Martina Trampuž, diplomirana komunikologinja.

vladanih, poslancev in zapornikov, v osrednjem delu pa obravnava spremembe vidnosti oblasti; spremembe, ki jih je razvoj množičnih medijev ter informacijskih in komunikacijskih tehnologij povzročil pri razkrivanju posameznika oblasti. Oblast se v zgodovini posamezniku ni razkrila, nasprotno: danes posameznik ni več objekt vidne (kaznovalne) oblasti, ampak je postal objekt skrite oblasti nadzora.

Benthamove strategije za nadzorovanje vladajočih in vladanih

V delu *Panopticon; or, The Inspection-House* (1787/1995),¹ v katerem je Bentham predstavil načrt zapora, Panoptikon, ki ga je mogoče, kot je dejal, uporabiti tudi za vsako drugo zgradbo, v kateri bi želeli obdržati pod nadzorom določeno število ljudi, je zapisal: s "preprosto idejo v arhitekturi" je mogoče doseči moralnost prebivalstva, ohraniti zdravje, okrepiti industrijo, razširiti znanje (Bentham, 1787/1995: 31). Panoptikon, v katerem je oblast, nadzornik v osrednjem stolpu zapora, vidna, a nepreverljiva, in posameznik, zapornik, viden in preverljiv, deluje na načelu skritosti in nadzora: zapornik ne sme nikoli vedeti, ali je v nekem trenutku nadzorovan, prepričan pa mora biti, da je vselej nadzorovan (Bentham, 1787/1995). S tem je mogoče doseči njegovo prevzgojo - s preprosto idejo v arhitekturi je mogoče doseči moralno odgovornost objekta opazovanja.

Tako je Bentham razmišljal tudi o ureditvi politične skupščine. Skladno z načelom uresničevanja vidnosti oblasti, bi na mesto nadzornika v njegovem zaporu v politično skupščino namestil njenega predsednika oziroma kot kasneje, po natančnem branju njegovega dela *An Essay on Political Tactics* (1791),² vidimo: na panoptični stol nadzornika politične skupščine bi Bentham posadil javnost samo. Namreč, politično skupščino bi odprl javnosti, z njeno arhitekturo bi uresničil cilj zapora: s preprosto idejo v arhitekturi bi dosegel moralno delovanje poslancev. Predsednik skupščine bi nadzoroval poslance, poslance in predsednika bi nadzorovala javnost. Predstavniki javnosti, novinarji, bi skrbeli za obveščanje, tisk kot osrednje sredstvo javnosti, bi služil nadzorovanju vladajočih (in vladanih): prepričal bi njihovo neodgovorno delovanje, ki bi brez zapisa v tisku sicer ostalo skrito očem javnosti.

Politična skupščina bi delovala podobno kot zapor: tako kot bi vedenje zapornikov zapisoval nadzornik (Miller, 1981: 27), bi vedenje poslancev zapisovali za to zaposleni zapisovalci v skupščini (Bentham, 1791/1994: 592). S tem bi preprečili kršitve pravil zapora, s tem bi preprečili kršitve pravil skupščine: preprečili bi odsotnost poslancev z zasedanj skupščine; za vsako odsotnost bi se morali poslanci odreči določeni vsoti denarja, seznam vsake odsotnosti bi bil ob koncu zaseda-

¹ *Benthamovo delo Panopticon; or, The Inspection House* (1787) je pod naslovom "Panopticon Letters" (1995) objavljeno v: M. Božovič (ur.), *The Panopticon Writings*, 31-95, London: Verso.

² Za analizo Benthamovega dela *An Essay on Political Tactics* (1791) glej drugo poglavje omenjenega dela "Of Publicity" (1994), objavljeno v *Public Culture* 6(3): 581-595, in "La tattica parlamentare" (1888), ki je v ital. jeziku skoraj v celoti prevedeno navedeno delo, ki je izšlo v: A. Bruntaliti (ur.), *Scelta collezione delle piu importanti opere moderne italiane e straniere di scienze politiche*, 729-841, Torino: Unione tipografico.

nja oddan v javnost (Bentham, 1791/1888: 826-827). Tako kot bi bil zapornik, ob pobegu iz zaporu, zaznamovan s telesnimi znamenji in zaradi teh prepoznan javnosti (Miller, 1981: 27), bi bil poslanec ob odsotnosti z zasedanja prepoznan javnosti zaradi zapisa v tisku.

Tako kot bi z odprtjem zaporu javnosti preprečili nepravilno delovanje zapornikov in nadzornika, bi z odprtjem politične skupščine preprečili nepravilno delovanje poslancev in njenega predsednika. Z nadzorovalnimi strategijami, ki bi jih Bentham uvedel v zaporu in politični skupščini bi preprečili nepravilna dejanja ne le objektov opazovanja, ampak družbe v celoti. Razkrili bi tajnost zaporu kot bi razkrili tajnost oblasti. Dosegli bi "družbo transparentnih src in dobrih dejanj" (Peters, 1993: 550). Publiciteta skupščinskih zasedanj bi omogočila odgovorno delovanje vladajočih in zaupanje vladanih, tribunal javnega mnenja bi razsojal (Gaonkar et al., 1994: 556; Cutler, 1999: 321). Tisk bi imel nalogo ne le zagotavljati informacije, ampak usklajevati celotno družbo; deloval bi kot neke vrste "moralni urejevalec, popravljalec neracionalnega delovanja ne le za člane skupščine, ampak za člane celotnega družbenega telesa" (Peters, 1993: 550). Namreč, če bi bila vsa dejanja izpostavljena pogledu tiska, se nemoralna dejanja ne bi dogajala: nemoralno dejanje bi namreč "vžgalo javno mnenje" (Peters, 1993: 549), ukrep javnega mnenja bi preprečil njegovo ponovitev, je bil prepričan Bentham.

Benthamove ideje razkrivanja vladajočih in vladanih se v zgodovini niso uresničile. Če so bile pri njem razprave o razkrivanju družbe v izhodišču vezane na razkrivanje monarhične oblasti, je rojstvo moderne države sicer razkrilo oblast, vendar je njeno delovanje ostalo predvsem skrito. Medtem ko je Bentham v tisku še videl možnost odkrivanja oblasti posamezniku, razvoj množičnih medijev, informacijske in komunikacijske tehnologije ni potekal v tej smeri: raje kot bi prispeval k demokratizaciji družbe je prispeval k njenemu nadzoru. Posameznik lahko sicer sedaj prek množičnih medijev, predvsem televizije, vidi oblast, vendar je zavoljo "upravljanja z vidnostjo" vlogo vidnega mogoče prej pripisati posamezniku kot oblasti. "Predstavljanje politike" namreč zmanjšuje posameznikovo kritičnost, podoba prevladuje nad vsebino. Če je bilo kritično rezoniranje še lastnost bralne, kritične javnosti, o kateri je pisal Habermas, je za današnjo javnost značilno, kot bi dejala Arendtova, "obnašanje" (1958/1996: 43), ali kot bi dejal Habermas "konzumiranje" (1962/1989: 178). Kdo je potemtakem nadzorovan? Kdo ima v dobi množičnih medijev, informacijske in komunikacijske tehnologije vlogo nadzornika?

"Upravljanje z vidnostjo": vloga nadzornika igra oblast

Pred vzponom tiska so politični voditelji svoje "upravljanje z vidnostjo" omejevali na relativno zaprt krog skupščine ali dvora. Vidnost je zahtevala prisotnost: "nekdo je bil viden le tistim, s katerimi je bil v istih prostorsko-časovnih okoliščinah" (Thompson, 1995: 135). Tako so na primer v srednjem veku "nosilci moči" svoja prizadevanja po oblikovanju samopredstavitve usmerjali le na tiste, s katerimi so bili v medosebni interakciji; njihova občinstva so sestavljali predvsem člani vladajočih elit ali posamezniki, ki so sodelovali pri dvornem družbenem življenju

- predvsem nanje so bile usmerjene njihove javne predstavitve. Nasprotno so bili vladarji večjemu delu družbe, razen ob večjih javnih dogodkih (kot so bila na primer kronanja), redko vidni; najbolj pogoste javne predstavitve so namreč "potekale v političnem središču - na dvoru" (Thompson, 1995: 135).

Z razvojem novih sredstev sporočanja, zgodnjih oblik tiska, je morala oblast samopredstavitev usmerjati predvsem na prostorsko razpršena občinstva. Nova sporočajska sredstva so bila uporabljena ne le kot sredstvo za razglašanje uradnih odredb, ampak tudi kot posrednik za izdelovanje samopodob, ki jih je mogoče sporočiti fizično oddaljenim posameznikom. Vendar je bil tisk tudi medij, ki je omogočil konstruiranje podob in mnenj, različnih od tistih, ki jih je predstavljala oblast. V pamfletih so bila predstavljena mnenja, ki so nasprotovala konstruirani podobi kralja; bili so prostor predstavitve "opozicijskih mnenj" (Fort, 1989: 368). Tisk je tako služil oblastnikom, ki so si prizadevali utrjevati svojo oblast, tudi tistim, ki so jim nasprotovali.

V 19. in 20. stoletju so se možnosti upravljanja z vidnostjo v primerjavi s preteklimi spremenile: 1. od zgodnjega 19. stoletja naprej je prišlo do naraščanja občinstva, sposobnega sprejemanja medijsko posredovanih sporočil. Politični voditelji se morajo, po Thompsonovem mnenju, srečevati z veliko več naslovniki kot kadarkoli prej; 2. "vidna pojavnost" političnih voditeljev - način oblačenja, urejenost, vedenje - postane pomemben dejavnik njihove samopredstavitve pred občinstvom, ki je razpršeno v prostoru in ki lahko vidi, ne da bi bilo vidno; 3. tretja razlika, po Thompsonu, zadeva relativno avtonomni razvoj političnih sistemov, ki je v mnogih zahodnih družbah privzel obliko liberalne demokracije, po kateri organizirane politične stranke v določenih volilnih intervalih tekmujejo med seboj, da bi si zagotovile zadostno podporo volilcev in ostale na oblasti ali prišle nanjo. Od zgodnjih modernih demokratičnih sistemov je imel tisk osrednjo vlogo foruma, znotraj katerega je potekalo politično tekmovanje med strankami; to vlogo je v drugi polovici 20. stoletja prevzela televizija. Samopredstavljanje politikov v dobi televizije pa za zagotavljanje politične podpore ni več toliko možnost kot pa nujnost; politiki nimajo druge izbire kot podrediti se zakonu "prisilne" vidnosti (Thompson, 1995: 137). Ker se morajo po Thompsonovem mnenju, politični voditelji podrediti določeni vrsti vidnosti, so oni tisti, ki so nadzorovani: razvoj televizije "zagotavlja sredstvo, s katerim manjšina nastopa pred večino, ki ima obenem tudi dostop do njenih informacij" (Thompson, 1995: 134).

Lahko bi sprejeli Thompsonovo tezo, da so politični voditelji zaradi vidnosti tisti, ki so nadzorovani - če mislimo na to, da lahko z nastopom pred televizijsko kamero vedno tudi ogrozijo svojo politično kariero in je ne le ustvarjajo ali utrjujejo - vendar pa številni drugi (na primer Zolo, 1992; Axford et al., 2001; Moog, 2001) menijo, da je zavoljo političnega "upravljanja z vidnostjo" vloga vidnega oziroma nadzorovanega mogoče prej pripisati posamezniku (gledalcu, volilcu) kot pa politiku.

Če je bilo politično komuniciranje včasih usmerjeno v odkrivanje, kritiziranje odločitev oblasti, je po mnenju Axforda in Hugginsa danes postalo le ena izmed rutiniziranih trženjskih praks (2001: 193). Zaradi medijske nasičenosti z novicami, podobami ter napovedmi je postala javnost bodisi apatična bodisi zmožna le "igra-

nja zrcalne podobe uradne politike" (Axford et al., 2001: 194). Vzpon medijsko izkušenih politikov ter osrednosti medijev in medijskih strokovnjakov v političnem komuniciranju je, po mnenju Axforda in Hugginsa, vodil v korupcijo političnega procesa v prid določenim političnim voditeljem in "na podobi temelječi, osebno vodeni politiki" (2001: 203). Povečana uporaba strateških tehnik opazovanja je povzročila še močnejšo povezanost med personaliziranim, karizmatičnim voditeljem in publiko, kar je, po mnenju Axforda in Hugginsa, vodilo v oblikovanje neke vrste "poslušnega diktatorstva", v katerem je kritičnost publike zamenjala neinformirano, samodejno sprejemanje političnih programov (Axford et al., 2001: 200-203).

Podobne spremembe je v svojem proučevanju političnega komuniciranja prek trženjskih strategij "upravljanja z vidnostjo" v Združenih državah od pojava televizije naprej opazila Sandra Moog. Po njenem mnenju v dobi televizije politiki "namenjajo več pozornosti komunikacijskim strategijam za pridobivanje popularnosti kot pa zakonodaji, vladni politiki in družbenim problemom, o katerih bi morali razpravljati" (Moog, 2001: 364); politično komuniciranje je izrazito personalizirano, poenostavljeno ali kot bi dejal Zolo, "spektakularizirano": namesto v racionalno predstavljanje ali razpravo o problemih, ki zahtevajo politično razpravo in iskanje primernih rešitev, je pozornost usmerjena na ad hoc konstruirane podobe političnih kandidatov (Zolo, 1992: 162). Posameznik je sicer svoboden pri tem, da sprejme ali zavrne vnaprej izdelane podobe, poglede, kot jih posredujejo množični mediji, vendar kot je že v 50. letih 20. stoletja ugotavljal Wright, "na določeni točki lahko postane porabnik vnaprej izdelanih idej, mnenj in pogledov neučinkovit državljani, ki je manj sposoben delovati razumsko" (Wright, 1959/1966: 21).

Razvoj novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij od 90. let 20. stoletja naprej je po mnenju Moogove povzročil bistvene spremembe političnega komuniciranja, vendar se "upravljanje z vidnostjo" v osnovi ni spremenilo. Nove kabelske televizije, kot je v Združenih državah na primer kanal C-Span, omogočajo neposredno pokrivanje političnih dejavnosti: snemanje rednih vladnih zasedanj, javnih političnih zborovanj in podobno; državljani imajo možnost spremljati in ocenjevati svoje politične voditelje, njihovo politiko zunaj časovno določenega televizijskega poročanja o dogodku (Moog, 2001: 368). Vendar pa lahko prav prisotnost kamer, opozarja Moogova, daje politikom nove možnosti za uprizarjanje in spektakulariziranje politike (Moog, 2001: 377). Hkrati se z razvojem medmrežja, nove oblike za pridobivanje informacij in osebnega komuniciranja, posamezniku odpirajo nove možnosti za takojšnji in neposredni dostop do zelenih političnih informacij (v predvolilni kampanji na primer do kandidatovega političnega programa, predstavitvenega govora in podobno) in (prek elektronske pošte, spletnih strani) interaktivnosti z izbranimi političnimi akterji (Moog, 2001: 368-370), s čimer postaja vsaj na videz delovanje vlade vedno bolj pregledno (Axford et al., 2001: 205).

Vendar pa, če na eni strani interaktivna tehnologija omogoča, da se posameznik lahko sam informira o delovanju vlade in tudi govori z vladnimi predstavniki (Street, 1997: 28), na drugi strani vse več informacij, pridobljenih v zasebnosti in s pomočjo vlade, posameznika podreja vse večjemu nadzoru in pregledovanju: z rojstvom digitalnega državljana so se, kot meni Friedland, "odprle nove oblike

komuniciranja, obenem pa povečale nevarnosti nadzorovanja” (1996: 186). In če je že Walter Benjamin v 60. letih 20. stoletja največjo nevarnost za osvobajajoče možnosti novih tehnologij za posameznika videl v estetizaciji politike, “izdelavi politike kot spektakla”, ki zmanjšuje možnost oblikovanja kritične publike, nova interaktivna tehnologija po Calabresejevem mnenju ni prinesla novosti: državljan moderne, elektronske demokracije je prav tako postal cilj političnega marketinga modernih družb (Calabrese, 2001: 150).

Nadzorovalna tehnologija odpira nove poti vidnosti posameznika

Michel Foucault je v delu *Nadzorovanje in kaznovanje* (1975/1984) ter drugih delih v primerjavi s Thompsonom, ki je v delu *Media and Modernity* (1995) govoril predvsem o spremembah odnosa med oblastjo in vidnostjo z vzponom množičnih medijev, drugače utemeljil organizacijo oblasti v modernih družbah in spremenjen odnos med oblastjo in vidnostjo. Če je Thompson govoril predvsem o razkrivanju oblasti posamezniku, kar je po njegovem mnenju omogočil vzpon množičnih medijev, je Foucault govoril o razkrivanju posameznika oblasti. Z moderno posameznik ni več objekt vidne (kaznovalne) oblasti, ampak objekt nevidne, skrite oblasti discipline. Z vzponom novih nadzorovalnih tehnologij pa je po mnenju številnih avtorjev, ki so se v svojih delih ukvarjali s proučevanjem sprememb družbe zaradi razvoja nadzorovalnih tehnologij (na primer Deleuze, 1992; Whitaker, 1999; Norris et al., 1999), postal objekt skrite oblasti nadzora.

Kot je ugotavljal Foucault (1975/1984), so bile družbe starega sveta družbe spektakla; izvrševanje oblasti je bilo vezano na javno prikazovanje moči in večvrednosti suverena. V režimu oblasti, v katerem je bilo malo ljudi vidno velikim, je bila vidnost manjšine uporabljena kot sredstvo za izvrševanje moči nad velikim številom ljudi, na primer javno kaznovanje na mestnem trgu je postalo spektakel, s katerim je kralj izrazil svoje maščevanje in z mučenjem obsojenca utrjeval svojo oblast. Oblast je bila, kot je ugotavljal Dolar, organizirana po modelu gledališča: “Kralj se razkazuje, se uprizarja, tako kot so uprizoritve, pravi spektakli, tudi javna kaznovanja, kjer se izpričuje oblast kot - v zadnji instanci - pravica do jemanja življenja” (Dolar, 1991: XX). Zakon je predstavljal voljo suverena in “vsakdo, ki bi ga prekršil, bi moral utrpeti kraljevo jezo” (Dreyfus et al., 1983: 144). Pri oblikah kazni, ki so morale opozarjati na naravo zločina, je moralo biti navzoče ljudstvo: “zglede niso hoteli predstaviti zgolj zato, da bi zbudili zavest o tem, da je veliko možnosti, da bo kaznovana tudi najmanjša kršitev; ampak tudi zato, da bi z uprizoritvijo divjanja oblasti na krivcu izzvali zastraševalni učinek” (Foucault, 1975/1984: 59).

V drugi polovici 18. stoletja je vse bolj prihajalo do odpora proti nasilnemu javnemu načinu kaznovanja, razkazovanju vladajoče oblasti, do zahtev po odpravi “teatra mučenja” (Dreyfus et al., 1983: 147). Oblikovala se je nova strategija za izvajanje kaznovalne oblasti: “Kaznovala naj ne bi nič manj, pač pa naj bi kaznovala bolje; nemara naj bi kaznovala manj strogo, zato pa naj bi kaznovala bolj univerzalno” (Foucault, 1975/1984: 83). Zaporniški model je ustrezal novemu tipu oblasti, ki ne temelji več na “oblasti, ki se razkazuje, temveč na oblasti, ki te gleda; problem je

najprej v tem, kako zapornika čim bolje in čim učinkoviteje izpostaviti pogledu, ne pa njegovo izvrženje, in v naslednjem koraku, kako čim bolje izpostaviti pogledu celoten družbeni prostor, ga napraviti preglednega in dostopnega kontroli" (Dolar, 1991: XX). Panoptični model, ki ga je v univerzalno rabo predlagal Bentham, je izvrstno služil novemu tipu suverenosti.

Kot je poudarjal Foucault, je Panoptikon predstavljal model discipliniranja, ki ga je mogoče uporabiti tudi zunaj zapora: "Panoptikon deluje kot nekakšen laboratorij oblasti. Z opazovalnimi mehanizmi se povečata njegova učinkovitost in zmožnost za prodiranje v obnašanje ljudi; ob vseh prodorih oblasti se poveča vednost in na vseh površinah, na katerih se ta oblast izvršuje, odkriva objekte, ki jih je treba spoznati" (Foucault, 1975/1984: 203). Panoptikon tako ne služi le za poboljševanje zapornikov, ampak tudi za negovanje bolnikov, poučevanje šolarjev, varovanje norcev, nadzorovanje delavcev, za to, da pripravi k delu berače in brezdelneže. Gre za način postavljanja teles v prostor, hierarhično organiziranje, določanje sredstev oblasti in načinov poseganja, ki jih je mogoče uporabiti v bolnišnicah, delavnicah, šolah in zaporih (Foucault, 1975/1984: 204). Discipline torej ni mogoče poistovetiti niti z institucijo ne z aparatom; "je nekakšna vrsta oblasti, način, kako se izvršuje, ki vsebuje cel skupek instrumentov, tehnik, postopkov, aplikacijskih ravni, tarč; je fizika ali anatomija oblasti, tehnologija" (Foucault, 1975/1984: 213).

Disciplinske tehnike, ki so usmerjene v oblikovanje krotkega telesa, "ki ga je mogoče podrediti, uporabiti, spremeniti in izpopolniti" (Foucault, 1975/1984: 136), so se v 18. in predvsem v 19. stoletju razširile "na druge prostore reformiranja, druge uprave nadzora" (Dreyfus et al., 1983: 153). Populacija je postala predmet znanstvene obravnave; "prvič se je govorilo, da je nemogoče vladati državi brez poznavanja njene populacije" (Foucault, 1982/1991: 67). Vse več je bilo zapisov o lastnostih populacije, njenih navadah, običajih, bogastvu, lastnini, zaposlitvi (Porter, 1995: 35-36). Nove oblike vtedenja so ustrezale novim zahtevam po nadzoru: "Ljudje so merjeni, postavljeni v razrede, na različne načine pregledani, in tako so boljše podvrženi nadzoru, ki je usmerjen k normalizaciji" (Taylor, 1984: 157). Cilj opazovanja je ustvariti disciplinirane posameznike, ki ne zahtevajo poprave - moške in ženske, ki se bodo obnašali tako, kot da so stalno nadzorovani, tudi takrat, kadar niso (Smith, 1999: 139).

Danes se pod novim imenom izvajajo tehnike iz 19. stoletja, hkrati pa se je močno povečalo nadzorovanje, meni Renata Salecl; nove tehnike računalniškega zbiranja podatkov, medicinski eksperimenti in podobno samo nadgrajujejo mehanizme disciplinske oblasti (Salecl, 1991: 94-95). Po Staplesovem mnenju imajo sodobne disciplinarne prakse štiri značilnosti: so izrazito tehnološko usmerjene, sistematične, metodične, avtomatske, uporabljene anonimno in običajno oblikujejo stalno bazo podatkov; telo obravnavajo kot objekt, ki ga je mogoče podvreči opazovanju, ocenjevanju in manipulaciji; pogosto so "lokalne", delujejo v našem vsakdanjem življenju; uspe jim "preiskovati" celotno populacijo in ne le deviantnih posameznikov (Staples, 1997: 11). S sodobnimi disciplinarnimi praksami ali "pikološkimi rituali oblasti", kot jih tudi imenuje, Staples misli na tiste mikro tehnike discipline in družbenega nadzora, ki so danes povečane z uporabo informacijskih,

komunikacijskih in medicinskih tehnologij: "to so dejavnosti, ki vključujejo nadzor, zbiranje informacij in dokazov ter analiziranje. [...] Oblastne so zato, ker so namenjene discipliniranju ljudi za tako delovanje, kot so ga drugi določili kot zakonitega ali presodili kot primerne ali preprosto normalnega" (Staples, 1997: 3).

Razvoj videonadzornega sistema (CCTV - "closed circuit television cameras") je povzročil, da se je danes praktično nemogoče gibati v prostoru, ne da bi bili "fotografirani" in "opaženi": nadzorovani smo na ulici, v trgovinah, na delovnem mestu, v bolnišnicah (Norris et al., 1999). V sodobnih nakupovalnih središčih na primer videonadzorni sistem spremlja gibanje porabnikov in zaposlenih; nadzorovani so vsi kupci in ne le tisti, ki se nam zdijo sumljivi, nadzorovani so zaposleni kot "produktivni delavci" in "potencialni tatovi" - "vsakogar nadzorujejo in nikomur ne zaupajo" (Staples, 1997: 4).

Nadzorovanje je postalo neosebno in anonimno, samodejno; objekt opazovanja je posameznikovo telo in njegovo gibanje. Kje je posameznik v nekem trenutku, je mogoče izvedeti na primer že s tem, ko nakup v trgovini plača s plačilno kartico ali ko z uporabo magnetne kartice vstopi v garažo, s čimer, kot meni Gandy (1989: 64), posameznik sam prispeva k ustvarjanju zapisa o njem. Z uporabo medicinskih postopkov v nadzorovalne namene je posameznikovo telo samo postalo objekt in dokaz njegove deviantnosti, o čemer priča na primer testiranje zasvojenosti z drogo na delovnem mestu in pred zaposlitvijo, uporaba vzorcev DNA kot dokazov v sodnih postopkih in podobno (Staples, 1997: 5; Gandy, 1993: 127). Telo je postalo osrednja točka mnogih sodobnih disciplinskih tehnik in nadzorovalnih postopkov.

Če je nadzorovanje nekoč potekalo z osamitvijo "deviantnih" iz vsakdanjega življenja, o čemer pričajo na primer institucije za duševno bolne, ki so bile v zgodnjem 19. stoletju prizorišča osamitve, discipline in nadzora (Porter, 1994: 70), so danes prizadevanja usmerjena na nadzor posameznikov v njihovem vsakdanjem življenju. Kot je menil Poster, danes "normalizirani posameznik ni le tisti, ki je v službi, norišnici, zaporu, šoli, vojski, kot je opazoval Foucault, ampak tudi posameznik doma, pri igri, pri vseh običajnih dejavnostih vsakdanjika (Poster, 1984: 103). Družba si prizadeva uravnati ne le prestopke, ampak tudi vedenja, stanja, življenjske stile uporabnikov prepovedanih substanc, alkohola, motnje hranjenja, oblike spolnega izražanja, spolne odklone, družinsko nasilje, zlorabo otrok, bolezni, kot je AIDS, in podobno (Staples, 1997: 5). Nadzorovanje je usmerjeno bolj k preprečevanju "deviantnosti" kot pa njenemu "zdravljenju"; informacijska in medicinska tehnologija služi temu cilju: "podatki, zbrani z nadzorovalnimi tehnikami, proizvedejo 'tipe' ali razrede posameznikov, ki so 'v nevarnosti' za določeno vedenje, ne glede na to, ali posameznik kaže nagnjenost k določenemu vedenju ali ne" (Staples, 1997: 6). Če so bile nekoč nadzorovalne tehnike usmerjene na deviantnega posameznika (kršilca zakona, duševno bolnega), danes, kot ugotavlja Staples, "ne izbirajo več med 'uradnim' in 'možnim' krivcem" (1997: 6).

Tako, kot je bila oblast nad posameznikom nekoč v rokah suverena, je danes v rokah tistih, ki razpolagajo s posameznikovimi osebnimi podatki; po Posterjevem mnenju "baze podatkov niso nikogaršnje in vendar pripadajo nekemu, družbeni

instituciji, ki si jih lasti kot imetje, korporaciji, državi, vojski, bolnišnici, knjižnici, univerzi" (Poster, 1995: 85). Današnja družbo označuje izrazita neenakost med tistimi, ki zagotavljajo osebne informacije in tistimi, ki te informacije zbirajo, ali kot bi dejal Gandy, neenakost, ki najbolje opiše informacijsko dobo, ni neenakost med kastami ali razredi, ampak vedno večja neenakost v moči med posamezniki in birokratskimi organizacijami (Gandy, 1989: 62). Kdor ima podatke, ima moč, ali kot bi dejal Poster, "baze podatkov so diskurz, ki neposredno večja moč lastnika/uporabnika" (1984: 85). Po Gandyjevem mnenju je moč posameznika v primerjavi z močjo organizacije, ki je imetnica njegovih osebnih podatkov, skoraj vedno nepomembna, ali kot bi dejal Bartlett: "Vedno, kadar je znanje redka dobrina, daje moč njenim imetnikom" (Bartlett, 1989, v Gandy, 1993: 19).

Danes, kot meni Deleuze, posameznik ni več objekt disciplinske, ampak nadzorovalne oblasti: posameznika ne označuje več podpis in matična številka ne njegovega mesta v množici, ampak koda; "numerični jezik nadzora je sestavljen iz kod, ki dopuščajo ali zavračajo dostop do informacij" (Deleuze, 1992: 5). Ni več videti povezanosti med množico in posameznikom, ali kot bi dejala Saleclovea, ukinjeno je razmerje množica - individuumi (1993: 47). Po Deleuzovem mnenju so "individuumi postali dividualni ("dividuals") in množice, vzorci, podatki, trgi ali banke" (1992: 5). Ravno tako nadzorovalne družbe ne označuje več uporaba energetskega stroja, kot je bilo to značilno za družbo discipline, ampak uporaba računalnika: "človek discipline je bil pretrgani proizvajalec energije, medtem ko človek nadzora valovi v sferi nepretrgane mreže" (Deleuze, 1992: 6). Človek je postal "kartoteka, primer, senca lastnega profila" (Whitaker, 1999: 23), postal je podatek za "identifikacijo, klasifikacijo in ocenjevanje" (Gandy, 1996: 135); zaradi tega dejstva je neupravičeno posredovanje posameznikovih osebnih podatkov postalo tudi eno izmed osrednjih vprašanj številnih razprav, ki se ukvarjajo z vprašanjem zaščite posameznikove zasebnosti.

Novе tehnologije niso razkrile oblasti, ampak posameznika

Če je Bentham v tisku videl možnost razkrivanja vladajočih (in vladanih), s katero bi dosegli njihovo odgovorno delovanje, nove tehnologije (nadzorovanja), množični mediji, informacijske in komunikacijske tehnologije, niso uresničile tega cilja: raje kot bi razkrile oblast in dosegle njeno odgovorno delovanje, so razkrile posameznika in omogočile učinkovit nadzor nad njim. Množičnim medijem ter informacijski in komunikacijski tehnologiji ni uspelo tisto, kar si je želel Bentham; družba je sicer postala transparentna, vendar transparentnost poteka le v smeri od oblasti k posamezniku: podobno, kot je v tej smeri potekala od tiste skrite oblasti, proti kateri so Bentham, Rousseau, Locke in drugi še usmerjali svoje "teoretično orožje", ko so stremeli k pravičnejši družbeni ureditvi.

Medtem ko je Bentham ideal delovanja vlade in drugih družbenih institucij, ki bi jih zgradil po načrtu Panoptikona, videl v udejanjanju utilitarističnega načela doseganja največje sreče za največje število ljudi in je tudi prakse nadzorovanja

videl v luči tega cilja, nove tehnologije niso uresničile njegove ideje: raje kot bi dosegle delovanje družbe v skladu s splošnim dobrim, so "dobro" prinesle le nekaterim in dosegle uresničevanje tistega "dobrega", ki so ga ti izbrani nekateri kot takšnega za večino definirali. S tem nove tehnologije posamezniku niso pomagale pri osvoboditvi od nadzora oblasti, ampak so ga nasprotno oblasti še bolj podredile.

V članku sem pokazala na Benthamov koncept nadzorovanja družbe, o katerem je v delu *Nadzorovanje in kaznovanje* (1975) govoril tudi Michel Foucault. V analizi Benthamovega Panoptikona se je Foucault, kot trdi Semplova (1992), v osnovi osredotočil na pogled, ki prihaja od nadzornika k zaporniku. Kot je trdil Foucault, Bentham "zastavlja problem prosojnosti, vendar o prosojnosti razmišlja kot o nečem, kar je organizirano okoli gospodujočega, nadzorujočega pogleda" (Foucault, 1977/1991: 46). Čeprav Foucault govori o tem, da bi bil zapor, kot tudi druge družbene institucije, ki bi delovale po načrtu panoptikona (šole, bolnišnice, tovarne), kot je predvideval Bentham, odprt javnosti, namreč "disciplinski dispozitiv bodo demokratično nadzorovali, saj bo nenehno dostopen za veliki komite svetovnega sodišča" (Foucault, 1975/1984: 205-206), Foucault po mnenju Semplove tej možnosti ni namenil dovolj pozornosti (Semplova, 1992: 116). Morda pa je ravno v tem, glede na to, da teoretiki družbenega nadzorovanja (na primer Gandy, 1993; Staples, 1997) v večjem delu prevzemajo Foucaultovo interpretacijo Panoptikona, videti razlog, da pri govoru o modernih tehnologijah nadzorovanja ne namenijo dovolj pozornosti dejstvu, da je Bentham v Panoptikonu videl možnost nadzorovanja vladajočih in vladanih in ne le vladanih, ampak govorijo o Panoptikonu le kot tehnologiji za nadzorovanje, ki tako kot moderne nadzorovalne tehnologije, oblast uporablja za nadzorovanje vladanih.

LITERATURA

- Arendt, Hannah (1958/1996): *Vita activa*. Ljubljana: Krt.
- Axford, Barrie in Richard Huggins (2001): *Public Opinion and Postmodern Populism: A Crisis of Democracy or the Transformation of Democratic Governance*. V: S. Splichal (ur.), *Public Opinion And Democracy: Vox Populi - Vox Dei?*, 193-213. Creskill, N. J.: Hampton Press, Inc.
- Bentham, Jeremy (1787/1995): *Panopticon Letters*. V: M. Božovič (ur.), *The Panopticon Writings*, 31-95. London: Verso.
- Bentham, Jeremy (1791/1888): *La tattica parlamentare*. V: A. Bruniati (ur.), *Scelta collezione delle piu importanti opere moderne italiane e straniere di scienze politiche*, 729-841. Torino: Unione tipografico.
- Bentham, Jeremy (1791/1994): *Of Publicity*. *Public Culture* 6 (3): 581-595.
- Calabrese, Andrew (2001): *Justifying Civic Competence in the Information Society*. V: S. Splichal (ur.), *Public Opinion And Democracy: Vox Populi - Vox Dei?*, 147-164. Creskill, N. J.: Hampton Press, Inc.
- Cutler, Fred (1999): *Jeremy Bentham and The Public Opinion Tribunal*. *Public Opinion Quarterly* 63: 321-346.
- Deleuze, Gilles (1992): *Postscript on the Societies of Control*. *October: Art, Theory, Criticism* 59: 3-7.

- Dolar, Mladen (1991): Spremná beseda. V: M. Dolar (ur.), Vednost - oblast - subjekt, VII-XXXV. Ljubljana: Krt.
- Dreyfus, Hubert L. in Paul Rabinow (1983): Michel Foucault, Beyond Structuralism and Hermeneutics. Chicago: The University of Chicago Press.
- Fort, Bernadette (1989): Voice of the Public: The Carnivalization of Salon Art in Prerevolutionary Pamphlets. *Eighteenth-Century Studies* 22 (3): 368-394.
- Foucault, Michel (1975/1984): Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Foucault, Michel (1977/1991): Oko oblasti. V: M. Dolar (ur.), Vednost - oblast - subjekt, 41-56. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel (1982/1991): Resnica in oblast. V: M. Dolar (ur.), Vednost - oblast - subjekt, 57-75. Ljubljana: Krt.
- Friedland, Lewis A. (1996): Electronic Democracy and the New Citizenship. *Media, Culture & Society* 18: 185-212.
- Gandy, Oscar H., Jr. (1989): The Surveillance Society: Information Technology and Bureaucratic Social Control. *Journal of Communication* 39 (3): 61-76.
- Gandy, Oscar H., Jr. (1993): The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information. Boulder: Westview.
- Gandy, Oscar H., Jr. (1996): Coming to Terms with the Panoptic Sort. V: Lyon, David in Elia Zureik (ur.), Computers, Surveillance and Privacy, 132-155. London: University of Minnesota Press.
- Gaonkar, Dilip Parameshwar in Robert J. McCarthy, jr. (1994): Panopticism and Publicity: Bentham's Quest for Transparency. *Public Culture* 6 (3): 547-578.
- Habermas, Jürgen (1962/1989): Strukturne spremembe javnosti. Ljubljana: Škuc.
- Miller, J.-A. (1981): Despotizem koristnega: panoptični stroj Jeremije Benthama. *Problemi, Razprave*, 6-8: 17-35.
- Moog, Sandra (2001): American Political Communication in the Information Age: The Mixed Promises of the New Media and Public Journalism. V: S. Splichal (ur.), Public Opinion And Democracy: Vox Populi - Vox Dei?, 359-380. Cresskill, N. J.: Hampton Press, Inc.
- Norris, Clive in Gary Armstrong (1999): The Maximum Surveillance Society: The Rise of CCTV. New York: Berg.
- Peters, John Durham (1993): Distrust of Representation: Habermas on the Public Sphere. *Media, Culture and Society* 15: 541-571.
- Porter, Roy (1994): Rethinking Institutions in Late Georgian England. *Utilitas* 6 (1): 65-80.
- Porter, Theodore M. (1995): Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Poster, Mark (1984): Foucault, Marxism and History. Mode of Production versus Mode of Information. Cambridge: Polity Press.
- Poster, Mark (1995): The Second Media Age. Cambridge: Polity Press.
- Salecl, Renata (1991): Disciplína kot pogoj svobode. Ljubljana: Krt.
- Salecl, Renata (1993): Zakaj ubogamo oblast?: nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Semple, Janet (1992): Foucault and Bentham: A Defence of Panopticism. *Utilitas* 4 (1): 105-120.
- Smith, Dennis (1999): Zygmunt Bauman: Prophet of Postmodernity. Cambridge: Polity Press.
- Staples, William G. (1997): The Culture of Surveillance: Discipline and Social Control in the United States. New York: St. Martin's Press.
- Street, John (1997): Remote Control? Politics, Technology and "Electronic Democracy". *European Journal of Communication* 12 (1): 27-42.
- Taylor, Charles (1984): Foucault on Freedom and Truth. *Political Theory* 12 (2): 152-183.
- Thompson, John B. (1995): The Media and Modernity. A social Theory of the Media.

- Cambridge: Polity Press.
- Zolo, Danilo (1992): *Democracy and Complexity. A Realist Approach*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Whitaker, Reg (1999): *The End of Privacy: How Total Surveillance Is Becoming A Reality*. New York: The New Press.
- Wright, Charles R. (1959/1966): *Mass Communication: A Sociological Perspective*. New York: Random House.